

Romanische Forschungen

Vierteljahrsschrift
für romanische Sprachen und Literaturen
Herausgegeben
von Mechthild Albert
und Franz Lebsanft
127. Band, Heft 3 2015

persönliches Exemplar,
nur gemäß den Richtlinien
der Zeitschrift zu verwenden

Vittorio Klostermann Frankfurt am Main

MISZELLE

Lluís Quintana Trias / Barcelona

GÈNERE I PERSONA A *L'ESTRELLA D'EN PERRIS* (1963) DE J. V. FOIX

Le recueil de proses de J. V. Foix *L'estrella d'en Perris* (1963) est précédé d'un prologue qui est assez surprenant, puisqu'il semble rédigé par l'éditeur et en même temps par l'auteur même. Une lecture qui tienne en compte les énonciateurs et la polyphonie (Ducrot) nous permet d'entendre mieux l'enjeu proposé par l'auteur et d'envisager les proses du recueil en tant que textes qui subvertissent les limites de la fiction et qui opèrent sur les possibilités données par la littérature du moi.

La primera edició de *L'estrella d'En Perris*¹ a l'editorial Fontanella va precedida d'una mena de pròleg (7, vegeu annex) que no va firmat ni du títol, però que identifiquem com a tal, és a dir com a ›paratext‹, per la seva disposició (a l'inici del llibre), i característiques formals (tipografia en cursiva, referència a l'autor del llibre en tercera persona, fins i tot la manca de títol i de firma). Com que no va firmat podem considerar, com en molts paratextos d'aquesta mena, que l'enunciador d'aquest text és l'editor (el *publisher*): ens hi ajuda el fet que aquest editor doni veu a l'autor (aquell que a la coberta del llibre figura com a »J. V. Foix«) com si fos un altre (»diu l'autor«), o que es presenti a si mateix en tercera persona del singular (»A l'editor li és un goig«) o en primera del plural (»J. V. Foix insisteix a dir-nos«). Pot ajudar a aquesta consideració de ›pròleg d'editor‹ tenir en compte la primera prosa (86),² que podria fer funció de ›pròleg d'autor‹ perquè, a diferència de la

¹ Foix Mas, Josep Vincenç: *L'Estrella d'en Perris*. Barcelona. Fontanella 1963. Les indicacions de les pàgines entre parèntesis refereixen a aquesta edició. En aquest volum, totes les referències al títol del llibre es fan en majúscules, però a la p. 71, hi ha una llista d'»Obres poètiques de J. V. Foix« en què ›estrella‹ figura en versaletes, com la resta de títols, i ›e‹ minúscula. Veny usa preferentment la minúscula, però també la majúscula (Foix, J. V.: *Diari 1918*. Estudi i edició de Joan R. Veny-Mesquida. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 2004, 49 passim 956 respectivament). Aquestes particularitats de l'edició de 1963 es poden observar a la versió digitalitzada de <www.catedramariustorres.udl.cat/materials/biblioteca/_autors/index.php?acr_autor=foix002> (21. 1. 2015)

² Citarem els textos segons la relació numèrica indicada per Veny a Foix, ed. Veny, *Diari 1918*, 7. En l'edició de 1963 (Foix, *Estrella*), les proses no duen títol, però el sumari de les pàgines 69–70 dóna una llista de títols; és una practica que han seguit els curadors: l'esmentat Veny, Vallcorba (Foix, J. V.: *L'Estrella d'en Perris*; edició de Jaume Vallcorba. Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema 1992) i Cornudella (Foix, J. V.: *Obres completes*.

resta de proses, està escrita tota en cursiva »assenyalant-ne el caràcter prologal«, segons Cornudella;³ també segons Gimferrer, la prosa 86 és un »text prologal«;⁴ a part d'això, res la diferencia de les altres proses i, com la resta, no du títol.

D'altres detalls, però, fan pensar que l'autor del text de la p. 7 és el propi Foix: l'explicació sobre el *Diari 1918*, l'esment d'obres publicades no només en aquesta editorial, sinó en d'altres, i sobretot amb referències a títols datats més de trenta anys enrera...; tot això són qüestions que no solen interessar cap editor. O bé l'últim paràgraf on s'especifiquen tot de topònims que identifiquen els llocs on s'han escrit els textos, amb una minuciositat que només l'autor pot conèixer; l'aspecte polifònic, doncs, és indubtable: sembla haver-hi més d'una veu, entre les quals la de l'editor i la de J. V. Foix. Una reflexió sobre el desconcert que provoca aquest llibre ja des del pròleg ens pot ajudar a entendre millor quina és la proposta estètica de l'autor. Per això, aquest article es proposa comentar dos aspectes de *L'Estrella d'en Perris* suscitats al pròleg: un refereix a la diversitat de formes que adquireix la figura de l'autor i del narrador; un segon aspecte refereix al gènere en el qual s'inscriu el llibre. La nostra hipòtesi és que Foix subverteix aquest gènere a partir de les mateixes regles del gènere, i que en el pròleg dóna instruccions per a la comprensió de la seva proposta.

1. El gènere a la prosa diarística de Foix

Anem primer al gènere en el qual s'inscriu aquest llibre, perquè els termes usats pel prologuista-editor per referir-se als textos del volum són alhora nombrosos i deliberadament vagues: per ordre d'aparició s'hi refereix com a »poemes / aparences / semblances / proses / experimentació / els fets que narra / pràctiques« (7). El terme »poema«, reconegut per segles de tradició retòrica només és acceptable, doncs, si se l'acota amb tot de termes provinents d'altres tradicions. Sembla evident que el prologuista vol tractar la qüestió del gènere, sense voler esquivar-la però sense pretendre proposar una solució definitiva.

També el tipus de volum és imprecís: l'autor, com hem vist, parla del »present recull«; efectivament és un »recull« perquè al començament l'editor (l'autor?) ja ha especificat que són »50 poemes – aparences o semblances, diu l'autor – extrets del *Diari 1918*«. Es tracta doncs, d'un dietari, i concretament d'una part d'un conjunt. Si hi sumem, segueix dient, les 40 proses del volum *Del »Diari 1918«* (1956) obtenim un total de »90 d'aquestes proses extretes d'un manuscrit que, llestes o en esbós, en recull 365«. Observem, de passada, que el sintagma »del diari 1918« indica que també es tracta d'una part d'un conjunt: *L'Estrella d'en Perris* és doncs un »segon« recull.

Volum primer. Obra poètica en vers i prosa. Pròlegs d'Albert Manent i de Gabriel Ferrater; text establert d'acord amb la Fundació J. V. Foix, amb notes explicatives i complementàries de Jordi Cornudella. Barcelona: Edicions 62 / Diputació de Barcelona 2000).

³ Foix, ed. Cornudella, *Obres completes*, 758.

⁴ Gimferrer, Pere: *La poesia de J. V. Foix*. Barcelona: Edicions 62 1984, 86.

Aquí cal afegir-hi les «altres» proses del *Diari* que, segueix dient el prologuista, l'autor «havia donades a conèixer» a *Gertrudis* (1927, 25 textos) i a *KRTU* (1932, 40 textos). El *Diari 1918* és doncs el que Veny anomena una «pedrera»⁵ d'on, el 1963, data de publicació de *L'Estrella d'en Perris*, s'han donat a conèixer 156 textos dels 365.⁶ El 1981 quan es publicà l'edició definitiva de *Diari 1918*, el projecte haurà canviat molt; Joan Ramon Veny-Mesquida⁷ n'ha donat els detalls i no ens hi entretindrem aquí (sobre la continuïtat del conjunt, vegeu també l'anàlisi d'E. Bou de l'últim llibre de la sèrie⁸). És important doncs tenir en compte el propòsit de l'autor quan publicà *L'Estrella d'en Perris*: el fet d'incloure aquest llibre en un cicle més ampli i el de formar part d'un dietari.

Recordem algunes qüestions: el gènere és un element fonamental de la retòrica clàssica, que la crítica post-romàntica (Croce, per exemple) va qüestionar, fins a anul·lar la viabilitat del vell model epopeia – lírica – drama.⁹ Aquest panorama es complica una mica més amb un comentari del propi Foix, sobre «una inclinació, que em ve d'anys, a considerar les escoles literàries no com a tals, sinó com a gèneres».¹⁰ El terme, però, no ha estat eradicat, i s'han presentat diverses fórmules per poder-lo seguir usant: Jauss, per exemple, proposa considerar els gèneres no com a classes sinó com a grups o famílies històriques, que tenen aplicacions concretes, de manera que funcionin alhora com a *sistema* i com a *parla*.¹¹ La persistència del terme s'explica, segons alguns autors, perquè afecta la recepció de l'obra, en el sentit que els textos crítics mobilitzen quadres genèrics per categoritzar la identitat d'una obra.¹²

Considerem que la noció de gènere ens pot ser útil en dos sentits: en el sentit que el lector, davant un text, sol fer una hipòtesi de gènere, i en el sentit que, partint precisament d'aquesta possible reacció del lector, Foix subverteix la hipòtesi que presumiblement ha generat la lectura. Així, Vultur proposa una definició de gènere que ens pot ser d'utilitat: «Conçu comme norme de lecture, on peut dire que le genre est un ensemble de normes, de règles de jeu qui renseignent le lecteur sur la façon dont il devra comprendre un texte donné supposé relever du genre en

⁵ Foix, ed. Veny, *Diari 1918*, 7.

⁶ Per a l'origen dels textos que componen el diari o diaris de J.V. Foix, vegeu Molas, Joaquim: «Sobre els dietaris de J.V. Foix», in: *Obra crítica / I*. Barcelona: Edicions 62 1999, 419–441.

⁷ Foix, ed. Veny, *Diari 1918*.

⁸ Bou, Enric: «Cròniques de l'ultrason de J.V. Foix o la culminació del Diari 1918», in: Joan Ramon Resina (ed.): *El aeroplano y la estrella: El movimiento de vanguardia en los Países Catalanes (1904–1936)*. Amsterdam/Atlanta, GA: Rodopi 1997, 115–129.

⁹ Viëtor, Karl: «L'histoire des genres littéraires», in: Gérard Genette/Tzvetan Todorov (eds.): *Théorie des genres*. Paris: Seuil 1986, 9–36.

¹⁰ Citat per Molas, Joaquim: *La literatura catalana d'avantguarda (1916–1938)*. Barcelona: Antoni Bosch editor 1983, 56.

¹¹ Jauss, Hans Robert: «Littérature médiévale et théorie des genres», in: Gérard Genette/Tzvetan Todorov (eds.): *Théorie des genres*. Paris: Seuil 1986, 37–76.

¹² Vultur, Ionna: «La réception de la Recherche: une question de genre?», in: *Poétique* 36 (mars 2005), 239–254.

question». ¹³ Aleshores, el pròleg de *L'Estrella d'en Perris*, en considerar el volum com a recull de pàgines d'un *diari* i en proposar termes provinents de la tradició retòrica clàssica («poemes / proses / semblances / els fets que narra») o d'altres provinents de la retòrica de la modernitat («aparences / experimentació») està fent una proposta d'adscripció a un gènere (en el sentit que proposa Vultur) que inclou els elements fonamentals de la prosa diarística, és a dir, de la *literatura del jo*.

Quins elements són aquests? Enric Bou, que ha estudiat la forma diarística en la tradició de la literatura catalana, proposa la següent definició: «El dietari és una crònica diària, des del present, d'una experiència personal. I que necessita d'uns components mínims: anotacions periòdiques, escriptura de la immediatesa, entitat literària, repetició [...]. El diari té una mica de *collage*, per la desorganització, per les reiteracions inevitables». ¹⁴ Seguint la proposta de Raoul (1980), Bou indica «tres elements claus»: un *jo* narrador-protagonista (narrador homodiegètic i autodiegètic); un factor temporal que «facilita la distinció entre els ›jos‹ que participen en l'operació», i el procés d'escriptura que «revela la interacció que es produeix entre els ›jos‹». ¹⁵ Vegem aquest exemple en un escrit contemporani: el *Quadern gris* de Pla, però no en la seva reformulació de 1966, sinó en la seva escriptura inicial, de 1918; és concretament una entrada datada el 19 desembre de 1918 (transcrit literalment):

Al vespre, quatre gotes i tramuntana. Fret horrible. Sento la fredor d'ossos dels anys passats, els inacabables hiverns de Palafrugell – amb el vent que xiula, el cel blavíssim, la boca seca i el nas borrat. ¹⁶

La sensació de fred provoca en el jo autodiegètic un record que li permet contrastar el seu jo actual (el del 19/12/1918) amb el jo dels «anys passats», és a dir de la seva infància o la primera joventut (l'autor té 21 anys), mitjançant un mecanisme que serà una de les bases de la seva escriptura memorialista (de fet, aquest record és un fenomen de memòria involuntària).

J. Molas ha fet algunes observacions sobre el gènere usat per Foix en els seus dietaris que ens seran d'utilitat:

[les proses] són de dos tipus molt diferents, si no oposats. Unes proses, per exemple, no porten indicació de dia ni mes, i són atribuïdes a un sol any, el 1918. Per contra, les de l'altre grup, com demana el gènere, no solament porten indicació de dia i mes, sinó que abracen una quarantena d'anys, de 1911 a 1952. Les primeres són de to líric i són, al principi, més crispades i més íntimes. Després, més lliures i potser més ›objectives‹. I, al final, no sé si dir que més imaginatives. Altrament, el to de les segones és més descriptiu o, almenys, més ›narrativitzant‹, fins més periòdic. ¹⁷

¹³ Vultur, «La réception», 240.

¹⁴ Bou, Enric: *Papers privats. Assaig sobre les formes literàries autobiogràfiques*. Barcelona: Edicions 62 1993, 93–94.

¹⁵ Bou, *Papers*, 95–96.

¹⁶ Pla, Josep: *El primer quadern gris. Dietaris 1918–1919*. Edició facsímil. Edició a cura de Xavier Pla. Barcelona: Destino 2006, 40.

¹⁷ Molas, «Sobre els dietaris», 419.

En general, ja des d'una primera lectura el lector es pot adonar que, si bé els textos de *L'Estrella d'en Perris* comparteixen trets de la prosa diarística, no acaben d'encaixar dins de la idea que el lector té del que és un diari: »el diario de J. V. Foix escapa por muchas razones de las expectativas del género«. ¹⁸ Això és desconcertant, perquè tenir expectatives sobre el gènere és inevitable i alhora necessari, com a punt de partida, per a qualsevol lector: »le genre est aussi un outil heuristique, car il est une hypothèse sur le tout [...] il sert à la découverte du sens et permet d'unifier l'interprétation«; ¹⁹ aleshores, la vulneració dels codis del gènere ›diari‹, que és fruit de l'›experimentació en poesia‹, característica de Foix, obligarà el lector al que podríem anomenar una ›experimentació en la lectura‹.

Observem doncs en quin sentit l'autor altera els codis del gènere, i especialment, aquells que caracteritzen la narració, una tipologia textual que apareix, però no de forma exclusiva, en el gènere ›diari‹. Indico aquells trets de la narració que estudiaré aquí: ²⁰

- es pot definir com a concurrència de diversos esdeveniments referits a persones, que es distribueixen en un període de temps; segons la tipologia que proposa Bruner, els seus components bàsics són: personatges en acció amb intencions, situats en ambients i utilitzant determinats mitjans ²¹
- està composta d'episodis que estan constituïts per marcs i esdeveniments; cada esdeveniment és la suma d'una complicació i una resolució ²²
- hi és característica la polifonia enunciativa, en què podem distingir les veus de l'autor, el narrador i els diferents personatges, quan actuen com a enunciadors.

D'altra banda, considerarem que aquestes narracions són obres de ficció, és a dir són ›literàries‹ i formen part d'una ›ficció‹; Molas destaca »la tendència a la transformació lírica i a la ficció, és a dir, l'elaboració d'un discurs imaginatiu i no, per dir-ho d'alguna manera, referencial«. ²³ Entendrem per ficció:

la transposición de la actividad lingüística a un contexto imaginario, contexto que hay que reconstruir a partir de su réplica. En la literatura es imaginario el mundo representado – enteramente o en parte – y es imaginaria la representación: el yo hablante, su interlocutor, la comunicación entre ambos y todos los actos de habla que, en distintos planos, estructuran esta comunicación. ²⁴

En un altre estudi, Reyes observa que és tema tradicional dels estudis literaris »la representación del discurso por medio del discurso«; i afegeix: »la literatura no

¹⁸ Bou, »Cròniques«, 121.

¹⁹ Vultur, »La réception«, 247.

²⁰ Segueixo l'esquema proposat a Aznar, Eduard; Cros, Anna i Quintana, Lluís: *Coherencia textual y lectura*. Barcelona: ICE/Horsori 1991, 49.

²¹ Bruner, Jerome: *Realidad mental y mundos posibles. Los actos de la imaginación que dan sentido a la experiencia*. Barcelona: Gedisa 1988, 31.

²² Per a aquesta terminologia de Van Dijk vegeu Aznar, *Coherencia*, 85.

²³ Molas, »Sobre els dietaris«, 419.

²⁴ Reyes, Graciela: *Polifonía textual. La citación en el relato literario*. Madrid: Gredos 1984, 14.

solamente contiene representaciones de lenguaje sino que, por su índole, consiste en la representación de lenguaje en uso». ²⁵ En aquest sentit, doncs, si tot autor de narracions es caracteritza per donar veu a un narrador, el qual dóna veu a uns personatges, aleshores allò que és pròpiament literari és que l'autor «representa» aquestes veus mentre parlen; d'aquesta manera, l'autor elabora un discurs sobre un narrador que elabora un discurs en el qual evoca (en estil directe, indirecte, indirecte lliure, monològ...) uns personatges que elaboren un discurs. Això comporta com a mínim dues característiques més, específiques de la narració literària: ²⁶

- el context del narrador (la situació en què es produeix la seva enunciació) no és el de l'autor ni el del lector, d'una banda, ni el dels personatges, de l'altra
- en el «contexto imaginario» ²⁷ en què l'autor situa el narrador es produeixen esdeveniments que no necessàriament són compatibles amb el món de l'autor i el lector.

A *L'Estrella d'en Perris* aquest context imaginari es produeix a través del que Pijoan anomena «procediments antropològics d'emergència del misteri en la quotidianitat»; ²⁸ segons Romeu, el món de *L'Estrella d'en Perris* és el resultat de «l'esgarrifada percepció de tot allò que escapa a la normalitat i als límits habituals dels sentits». ²⁹ Fixem-nos, per exemple, en l'inici de la prosa 108:

Quan han vist, amb tots dos ulls, que jo caminava damunt l'aigua, m'han pres per un bruixot. Qui se senyava de cara al cel, qui fugia costa amunt, qui escampava el joell que emplenava el bolitx, qui ho anava a fer saber a la Comandància de Marina.

El narrador (autodiegètic) refereix un esdeveniment situat en el passat a un narrador no identificat; la narració (no l'esdeveniment, sinó l'acte de narrar-lo) es produeix en unes circumstàncies (un context) que no són les de l'esdeveniment narrat (per això s'usen verbs del passat) ni les del lector. En l'esdeveniment narrat, diversos «personatges en acció» hi apareixen: el narrador i els observadors meravellats o escandalitzats, alguns dels quals tenen veu, és a dir que es constitueixen com a enunciadors (per exemple en l'acte de parla que és «fer saber alguna cosa a algú»). L'episodi narrat refereix un esdeveniment (caminar sobre les aigües) que, tot i les evidents referències a un altre esdeveniment molt conegut en la cultura compartida entre autor i lector (un dels miracles de Jesús), no és compatible amb el nostre món.

²⁵ Reyes, Graciela: *Metapragmática. Lenguaie sobre lenguaie, ficciones, figuras*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial 2002, 58.

²⁶ La identificació entre el que és literari i el que és ficció ha estat molt discutida, però per al cas que analitzem aquí podem considerar narració de ficció sinònim de narració literària.

²⁷ Reyes, *Polifonía*, 14.

²⁸ Pijoan i Picas, M. Isabel: «J. V. Foix, en la màgia del misteri», in: Tísner. *Miscel·lània d'homenatge*. Barcelona: Abadia de Montserrat 1996, 227–233.

²⁹ Romeu, Josep: «Nota breu a *L'estrella d'en Perris*», in: *Sobre Maragall, Foix i altres poetes*. Barcelona: Laertes 1984, 117–124.

Formulem la hipòtesi que el lector de *L'Estrella d'en Perris* creu trobar-se amb un seguit de narracions literàries, és a dir amb la «família històrica» (Jauss) de les narracions, constituïda pel «conjunt de normes» (Vultur) que la defineixen i que hem esbossat aquí. Fonamentem la hipòtesi en a) l'avis del prologuista, quan ens ha parlat dels «fets que narra»; b) l'aparició dels trets bàsics de la narració literària que hem presentat.

2. Polifonia narrativa

Anem ara al problema plantejat a l'inici: qui és l'autor del pròleg? Per a Molas la «nota editorial» està «redactada en tercera persona pel mateix Foix»;³⁰ recordem que Molas és una autoritat, no només en la historiografia literària catalana, sinó en aquest cas concret com a un dels dos directors de la col·lecció on es va publicar *L'Estrella d'en Perris*, tal com figura al *verso* de la portadella de la primera edició. Els curadors de l'obra de Foix també s'han pronunciat sobre el text de la p. 7: segons Vallcorba, «es tracta d'un text redactat pel mateix poeta, i té una clara – i il·lustradora – funció proemial»;³¹ Cornudella atribueix el primer paràgraf a l'editor i els altres dos a J. V. Foix;³² Veny inclou el text sencer en un apèndix que recull «proses del diari [Diari 1918] amb clara intenció proemial»,³³ i esmenta «la presentació anònima – escrita però per Foix – de *L'Estrella d'en Perris*».³⁴ Podríem adduir també, en favor d'aquesta autoria, la tradició de Foix de prologar els seus volums de prosa, i no amb textos rutinaris, sinó amb elaboracions teòriques sobre la literatura que inclouen «certeros autoanàlisis».³⁵ Segons Bou, aquests pròlegs es poden llegir en clau de formulació d'una poètica sobre el propi text, una formulació que és característica de la modernitat.³⁶ En els pròlegs a altres volums sorgits de la «pedrera» del *Diari 1918* com *Del »Diari 1918«* (1956) o *Darrer comunicat* (1970) hi trobem fórmules semblants al pròleg de *L'Estrella d'en Perris*, però els títols d'aquests pròlegs, a diferència del que passava amb *L'Estrella d'en Perris*, ja anuncien la intenció de l'autor; vegeu per exemple «Noves raons de l'autor» (*Del »Diari 1918«*) o «Del real poètic» que a més va firmat «J. V. Foix» (*Darrer comunicat*).³⁷ Tot fa semblar que Foix descarta l'experimentació feta a *L'Estrella d'en Perris* o que vol provar altres «formulacions d'una poètica».

³⁰ Molas, «Sobre els dietaris», 437.

³¹ Foix, ed. Vallcorba, *Estrella*, vii.

³² Foix, ed. Cornudella, *Obres completes*, 758.

³³ Foix, ed. Veny, *Diari 1918*, 944.

³⁴ Foix, ed. Veny, *Diari 1918*, 956.

³⁵ Bou, «Cròniques», 116.

³⁶ Bou, «Cròniques», 121–122. Vegeu també Veny-Mesquida, Joan Ramon: «J. V. Foix, u o divers? Sobre l'evolució (o no) de la poètica foixiana», in: *Les revistes literàries a la Catalunya d'entreguerres. Crítica, recepció, traducció*. Lleida: Aula Màrius Torres, Pagès editors 2008, 61–87.

³⁷ Foix, ed. Veny, *Diari 1918*, 957–959 i 965–977.

Per tal d'entendre millor el que es proposa Foix, haurem de retornar a la lectura excessivament ingènua que hem fet al principi d'aquest article sobre la p. 7, perquè allí ens basàvem en una concepció de la literatura immanentista, en què es considera el subjecte parlant (l'autor) com a subjecte únic, i en què s'obliden premisses de l'avantguarda com el qüestionament de la literarietat, la denúncia del previsible i de l'acceptat, etc. Efectivament, fins que no es va qüestionar la unitat del subjecte parlant (recordem per exemple el clàssic »Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation« de Ducrot³⁸ amb la seva distinció entre subjecte parlant, locutor i enunciator), no es va començar a trobar una explicació a tot de fenòmens de la pragmàtica lingüística (com la ironia) que fins aleshores havien quedat desatesos. La distinció subjecte parlant – locutor – enunciator es proposa també per a l'obra literària (de fet, Ducrot combina exemples del dia a dia amb, per exemple, el *Britannicus*) i es projecta en la distinció autor – narrador – personatge.³⁹ Aplicat al nostre cas, Josep Vicenç Foix, ciutadà, és un individu (subjecte parlant) que, en determinades circumstàncies és, posem per cas, pastisser (emet enunciats en la seva qualitat de pastisser) i, en d'altres, autor que firma com a J. V. Foix (més endavant tornarem sobre aquesta distinció); aquest autor, en un moment determinat, emet un discurs en forma de llibre, on un narrador (el locutor) es fa responsable d'un relat on una sèrie d'individus (alguns o tots els personatges) emeten uns enunciats (són enunciators); en certa manera, hi hauria almenys tants locutors com llibres té l'autor. En el cas que estem tractant aquí, J. V. Foix és l'autor de *L'Estrella d'en Perris* en què un narrador innominat dona veu a uns personatges que diuen, fan, etc. Pel que refereix al pròleg, precisament perquè se situa fora de l'àmbit de la ficció, el subjecte parlant és alhora el locutor i l'enunciator, que hem d'identificar amb J. V. Foix o bé l'editor; pel que fa a la resta del llibre, l'autor s'esborra i dona pas a un narrador el qual dona veu a uns personatges.

Ara bé, l'esquema de Ducrot, que tan productiu és per a la vida quotidiana, té molts problemes quan s'aplica a la literatura:⁴⁰ entre d'altres raons perquè, com hem dit abans, citant Reyes, la literatura no és pròpiament discurs sinó representació del discurs.⁴¹ Per això, cal refer l'esquema de Ducrot en un altre sentit, que pot ser considerar que l'autor és alhora subjecte parlant i locutor; com a locutor, ens presenta allò que llegim ›com si‹ hagués passat, i és aquest locutor el que ens introdueix dos tipus d'enunciators: el narrador i els personatges: »el locutor no es responsable de lo que *se cuenta* – de serlo, apareceria como mentiroso – en la novela [...]. El locutor es responsable, eso sí, de que se llegue a contar [...]. Diremos que en la narración de ficción, el locutor suscita otra voz – o, con metáfora habitual, que ha elegido una máscara, otro yo –, la del narrador.«⁴² Posem per exemple l'inici de la prosa 87:

³⁸ Ducrot, Oswald: *Le dire et le dit*. Paris: Minuit 1984.

³⁹ Ducrot, *Le dire*, 207.

⁴⁰ Seguim aquí Aznar Anglés, Eduardo: *El monólogo interior. Un análisis textual y pragmático del lenguaje interior en la literatura*. Barcelona: EUB 1996.

⁴¹ Reyes, *Polifonía*, 14.

⁴² Aznar, *El monólogo*, 34.

– *La cendra és calenta, viatgers!*, deia la veu que guiava els hivernants per les espessors del bosc. Ningú no sabia interpretar el sentit de la crida.

L'autor J. V. Foix ens fa, com a locutor, una proposta; i aquesta proposta és alguna cosa com: »Imagineu-vos un bosc espès on hi ha uns viatgers duts per un guia que diu: »la cendra és calenta« etc.«. Aleshores, podem donar una explicació al text de la p. 7 diferent de la que havíem trobat fins ara. Perquè també aquí podem considerar que J. V. Foix ens fa una proposta, en què un locutor ens diu: »Imagineu-vos que això és un pròleg«, i en aquest pròleg introdueix un enunciador que comparteix característiques d'un editor i d'un autor.

El procediment que segueix Foix per aconseguir aquest efecte és una variació del que Genette va anomenar »metalepsi d'autor« i que defineix així: »manipulation [...] de cette relation causale particulière qui unit, dans un sens ou dans l'autre, l'auteur à son œuvre, ou plus largement le producteur d'une représentation à cette représentation elle-même«. ⁴³ De manera inversa a la metalepsi que descriu Genette en què, enmig d'una ficció, l'autor apareix de sobte fent comentaris sobre el que està escrivint (el cas del cap. IX del *Quijote* és prou conegut), Foix interromp com a autor en un text de no ficció com és un pròleg que no està firmat per l'autor i que convencionalment (explicarem seguidament quina »convenció« és aquesta) és obra de l'editor. L'efecte és evident: Foix esborra els límits de la ficció, que no comença pròpiament a la p. 9 sinó ja a la p. 7; el paratext passa a ser text (potser es podria haver titulat »Ceci n'est pas un prologue«). És una maniobra que es repeteix, en certa manera, amb el pas de la prosa 86 a 87: si la 87 és l'inici de la ficció, aleshores la 86 és un pròleg i entra dins de l'àmbit de la no ficció, que de tota manera té més trets de ficció que el text anterior (el de la p. 7) que de tota manera també sembla dur trets de ficció, etc.

2.1. Figuracions del jo en el pròleg

La transgressió que acabem de descriure s'inscriu fàcilment en l'interès de les avantguardes per subvertir els límits de la ficció. Però també forma part dels procediments característics de la prosa diarística; efectivament, en aquest gènere l'oscil·lació entre diversos »jos« és essencial, començant pel que distingeix cada un dels »jos« que protagonitzen els diversos episodis al llarg del temps que cobreix el dietari; per tant, en desdoblant-se ja en el pròleg, l'autor ens està advertint sobre el joc identitari que presentarà el text. Vist així, el pròleg pot ser vist com unes instruccions de lectura, cosa que ens remet al que Foix havia proposat uns anys abans al pròleg de *Les irrealms omegues* (1949) on, referint-se als poemes, diu: »En els títols que els precedeixen a manera de pròleg [l'autor] assaja d'clarir-ne la intenció«; ⁴⁴ d'aquesta manera, Foix atorgaria al pròleg de 1963 una funció semblant a la que havia atorgat als títols de 1949.

⁴³ Genette, Gérard: *Métalepse. De la figure à la fiction*. Paris: Seuil 2004, 14.

⁴⁴ Foix, ed. Cornudella, *Obres completes*, 115.

Donar al pròleg un estatus semblant al del títol no ajuda, però, a identificar el seu autor, perquè l'autor del títol és més un autor implícit que un autor real: »el títol (tot títol) és emès per aquesta veu o instància intermèdia que fa de pont entre dos mons heterogenis, extratextual i real l'un, textual i fictici l'altre«. ⁴⁵ El ›locutor‹ del sintagma »L'estrella d'en Perris« és una veu més dins la polifonia del llibre *L'estrella d'en Perris*; podem dir el mateix del locutor del pròleg? Lecointre i Le Galliot (citats per Besa) ho expliquen així: »en tant que dispositiu textual, el prefaci és el lloc d'una ambigüitat fonamental que es desplega tant en el nivell de la seva temporalitat d'escriptura com el del seu subjecte«. ⁴⁶ Pel que fa a aquest darrer, »el subjecte que enuncia el prefaci (i, alhora, s'hi enuncia) es dona encara com el productor del text, però aquest subjecte és una entitat subvertida per l'escriptura [...] la interacció entre l'autor i el lector és un fals diàleg on els valors performatius, d'acció sobre l'altre, avantaegen i superen de molt els valors merament informatius«. ⁴⁷

Això té diverses conseqüències: si acceptem que el pròleg de *L'estrella d'en Perris* és un prefaci (segons l'esmentada definició de Lecointre i Le Galliot) i per tant és obra de J. V. Foix (i no, per exemple, dels directors de la col·lecció que figuren al verso de la portadella), aleshores el seu autor és un enunciació ambigua, perquè és d'una banda J. V. Foix (una altra cosa és a qui refereix aquest nom propi, com veurem més endavant) i alhora un subjecte produït pel text. Seguint la definició de Reyes, el ›jo parlant‹ que escriu el llibre és tan imaginari com els seus personatges; ⁴⁸ segons la proposta de Besa, també ho és quan escriu el títol. Aquest seria també el cas del subjecte productor del pròleg. D'altra banda, si acceptem el pròleg com a prefaci, aquest no és un mer acte d'informació (il·locutiü) sinó que pretén obtenir una reacció nostra (performatiu). I la reacció que pretén obtenir de nosaltres és que llegim el llibre d'una determinada manera, a partir de les ›instruccions‹ que trobem al pròleg.

És clar que a *L'estrella d'en Perris* el procediment no es fa explícit, començant per l'ambigüitat de no saber si és un pròleg de l'editor o un prefaci de l'autor; però sobretot, el pròleg no diu com s'ha de llegir el text, sinó que la lectura del pròleg permet veure els procediments retòrics que han estat usats en la construcció dels textos que prologa; en aquest sentit, ens apropem a un dels postulats de la crítica deconstruccionista: »un texto literario afirma y niega simultáneamente la autoridad de su propio modo retórico«. ⁴⁹ Aquest joc d'ocultació i de presentació és especialment evident als títols esmentats dels poemes de les *Irreals omegues*, i està relacionat amb el que Ferrater denomina »embolicament« d'aquest volum

⁴⁵ Besa Camprubi, Josep: *El títol del poema. Una tipologia dels efectes del títol en el text*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2005, 37.

⁴⁶ Besa, *El títol*, 38.

⁴⁷ Besa, *El títol*, 39.

⁴⁸ Reyes, *Polifonia*, 14.

⁴⁹ Man, Paul de: *Alegorías de la lectura. Lenguaje figurado en Rousseau, Nietzsche, Rilke y Proust*. Barcelona: Lumen 1990, 31.

de poesia;⁵⁰ però també es pot trobar a *L'Estrella d'en Perris*. Donat que «el tema del desdoblament de la personalitat» és present arreu del llibre⁵¹ entendrem que els procediments retòrics usats per escriure el pròleg (basats en la complexitat polifònica) són alhora el tema del llibre.

Una darrera observació sobre el pròleg: el peculiar ús de la tercera persona per referir-se al jo. Segons Lejeune, hi ha tres formes de precisar que la 3ª persona es refereix a l'autor del text: a) ús d'una perífrasi (per exemple «qui els parla»), b) ús d'un «ell» sense referència explícita, c) ús del nom propi.⁵² En el pròleg, Foix inverteix el procediment, perquè a les primeres línies l'autor del text sembla referir-se a una tercera persona, l'autor del llibre, que a les darreres línies podem identificar amb l'autor del text. De manera que el que semblaven procediments de referència habituals d'un enunciadador per referir-se a una altra persona esdevenen mecanismes usats per un enunciadador per referir-se a ell mateix; aleshores les expressions «l'autor», «J. V. Foix», «[a ell] li plauria» corresponen respectivament, en la classificació de Lejeune, als tipus a, c i b. Ja hem indicat perquè podíem fer la hipòtesi que l'autor del pròleg no és l'autor del llibre: la col·locació del text a l'inici, la cursiva, l'esment que s'ha fet al verso de la portadella a uns directors de col·lecció, etc. Ara, això són convencions: el text, per exemple, no va signat per cap editor ni director de la col·lecció; enlloc s'apel·la a respectar aquestes convencions, etc.; per tant, no podem acusar ningú de cap «impostura».

Un punt interessant en aquesta discussió és l'expressió «J. V. Foix insisteix», perquè l'element que hauria de ser més definidor de l'autor (el seu nom propi) resulta ser el més evasiu. Efectivament, ja des dels seus primers llibres, Foix usa com a firma un «fals pseudònim estabilitzat», com l'anomena Antoni Martí, el qual forma part dels mecanismes de qüestionament de la identitat que caracteritzen la seva època:

Els pseudònims ja no tenen en aquesta època el valor social que els va fer freqüents a la premsa del segle XIX, sinó que tenen a veure amb el descrèdit de la idea de persona com a entitat sòlida i íntegra. [...] Potser l'única manera d'aconseguir que una escriptura resti al servei de la comunitat a què s'adreça fóra l'anonimat, que en seria el garant de les motivacions.⁵³

En els termes que hem proposat aquí, «J. V. Foix» no designa un subjecte parlant sinó un locutor; és doncs un «fals pseudònim» perquè si bé usa les mateixes paraules dels noms i cognom del subjecte parlant, no refereix a ell sinó al locutor. Donat que la definició de la identitat és central en l'obra autobiogràfica,⁵⁴ la redacció d'un diari permet a Foix posar en qüestió aquesta definició: podríem aventurar

⁵⁰ Ferrater, Gabriel: *Foix i el seu temps; a cura de Joan Ferraté*. Barcelona: Quaderns Crema 1987, 87.

⁵¹ Gimferrer, *La poesia*, 54.

⁵² Lejeune, Philippe: *El pacto autobiográfico y otros estudios*. Madrid: Megazul-Endymion 1994, 99–100f.

⁵³ Martí, Anton: *J. V. Foix o la solitud de l'escriptura*. Barcelona: Edicions 62 1998, 64.

⁵⁴ Lejeune, *El pacto*, 131.

que Foix no desdobra els jos perquè escriu un diari, sinó que escriu un diari per permetre el desdoblament dels jos.

Una explicació possible per a entendre les característiques de l'autor del pròleg és emmarcar-lo dins la categoria »figuraciones del yo« proposada per Pozuelo Yvancos,⁵⁵ que permet incloure mecanismes com l'»autoficció«, específics del text narratiu. El »yo figurado« permet postular »una voz que permite construir al yo un lugar *discursivo*, que le pertenece y no le pertenece al autor, o le pertenece de una forma diferente a la referencial. Le pertenece como voz *figurada*, es un lugar donde fundamentalmente se despliega *la solidaridad de un yo pensante y un yo narrable*«. ⁵⁶ Així, en els usos de la tercera persona que hem trobat en el pròleg, la referencialitat és substituïda per uns mecanismes que precisament permeten donar presència a l'autor esquivant-ne la seva menció. De tota manera, no queda clar si el model de Pozuelo Yvancos es pot aplicar a la no ficció, precisament per la distinció que ell fa entre ficció i assaig:

El Ensayo sería aquella escritura del yo no susceptible de ser ficcionalizada, es decir, que impone su resistencia a que se separen las categorías de la Enunciación y del Autor, lo que sí permite el yo personal figurado como voz narrativa en las novelas, que son ficcionalizaciones o figuraciones de un yo necesariamente imaginario.⁵⁷

Doncs bé, el pròleg de Foix queda fora dels dos àmbits perquè, tot i que no és ficció, separa les categories d'autor i enunciator.

3. El ›jo‹ diarístic

No voldríem amb això fer de Foix un autor postestructuralista: no pretenem caure en l'error que denuncia Pozuelo⁵⁸ de descobrir amb una alegria excessiva propostes noves que estan desenvolupades ja fa un munt d'anys. Però el cert és que la transgressió proposada en el pròleg és prou innovadora, especialment si es compara amb el joc polifònic de la resta de textos de *L'Estrella d'en Perris*, previsible en tractar-se d'un dietari. Efectivament, la polifonia és característica en la literatura autobiogràfica (i d'aquesta »variant de l'escriptura del jo« que és la prosa diarística⁵⁹); ha estat discutida àmpliament (Lejeune, *Pacto*), i estudiada en el cas particular de Foix (Martí, *Solitud*). Aquí només esmentarem algunes aplicacions concretes als textos de *L'Estrella d'en Perris*.

En la narració de ficció ›convencional«, l'esquema temporal queda previsiblement alterat amb la polifonia, quan la veu del narrador dóna pas a d'altres veus. En algunes narracions de *L'Estrella d'en Perris*, la polifonia dóna un pes predominant

⁵⁵ Pozuelo Yvancos, José María: *Figuraciones del yo en la narrativa. Javier Marías y E. Vila-Matas*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Cátedra Miguel Delibes 2010.

⁵⁶ Pozuelo, *Figuraciones*, 30.

⁵⁷ Pozuelo, *Figuraciones*, 35.

⁵⁸ Pozuelo, *Figuraciones*, 11.

⁵⁹ Bou, *Papers*, 88.

als interlocutors sobre el narrador: és especialment el cas de la primera (86) on, després d'un breu marc, el narrador-protagonista inicia un monòleg, amb predomini dels temps de present i futur.⁶⁰ Això la distingeix de les altres proses, com també ho fa l'ús de la cursiva, comú només al ja comentat pròleg. Dos recursos tipogràfics usats a la primera edició de *L'Estrella d'en Perris* distingeixen la veu dels personatges quan se citen els seus enunciats en ›estil directe‹: un de convencional (el guionet) i un de nou (la negreta); la veu del narrador, en canvi, va en rodona (o cursiva, només en aquest cas de la prosa 86). Aquest recurs que, com observen els curadors de la seva obra,⁶¹ no sempre es va mantenir a les reedicions fetes en vida de Foix, accentua visualment la polifonia.

A *L'Estrella d'en Perris*, la primera persona del singular o del plural és present en totes les narracions, però amb una diegesi força complicada. Per començar, cal tenir en compte el que Lejeune anomena »los factores de percepción del nombre como real dentro del texto«. A *L'Estrella d'en Perris* el ›jo/nosaltres‹ no té nom; és el cas del »nombre ausente« que obliga el lector a una estratègia: »Esta ausencia puede crear cierto malestar, el lector necesita poner nombres. Llenará este vacío, bien atribuyendo al narrador el nombre del autor, bien hablando del ›narrador‹ o del ›héroe‹.«⁶²

Aquest narrador, doncs, el lector el pot fàcilment identificar amb el ›J. V. Foix‹ de la coberta (però no necessàriament amb Josep Vicenç Foix, si les estratègies d'ocultació dutes a terme per aquest darrer, que hem esmentat, han resultat eficaces). En qualsevol cas, el narrador es pot desdoblar en un narrador protagonista i un narrador testimoni (autodiegètic i homodiegètic, en la terminologia de Genette).⁶³ Això sembla evident entre la prosa 86 i la 87: en la primera, el narrador-protagonista presenta el marc i després reproduïx el seu propi monòleg; en la segona, el narrador només apareix en el que sembla correspondre a la resolució de la narració, segons induïm per la seva situació (la darrera frase del text), més que no pas pel que s'hi narra, donat que l'aparició del narrador s'esdevé en un episodi sense connexió aparent amb la resta.

Aquest narrador homodiegètic algunes vegades és extradiegètic (perquè no entra en cap diegesi, no ›parla‹, per dir-ho així) i d'altres és intradiegètic. Així, la frase inicial de 91 (›¿No enyores, ací dalt, la tristesa de les barques de bou quan tornen de la pesca?‹) i la de 94 (›Tantes de viles i tants de pobles que jo havia vist agemolits, agençats o encimbellats, on són?‹)⁶⁴ distingeixen dos tipus de narradors. En la primera, podem atribuir la frase al narrador (perquè més endavant apareix un ›jo‹), que sembla adreçar-se a Emília, que »no viu a gust a muntanya«;

⁶⁰ Per a una anàlisi de la prosa 86, vegeu Gimferrer, *La poesia*, 53, i Veny-Mesquida, »J. V. Foix«, 74–78.

⁶¹ Foix, ed. Cornudella, *Obres completes*, 758; Foix, ed. Veny, *Diari 1918*, 442.

⁶² Lejeune, *El pacto*, 186–187.

⁶³ Genette, Gérard: *Nouveau discours du récit*. Seuil 1983, 69.

⁶⁴ Tant Cornudella com Veny respecten la distinció de la primera edició que usa el signe interrogatiu inicial a la prosa 91 però no a la 94; Vallcorba posa signe interrogatiu inicial també a la prosa 94: »¿on són?«.

és doncs, un narrador intradiegètic (i, potser autodiegètic, perquè comparteix protagonisme amb Emília). En la segona, el narrador no s'adreça a cap interlocutor, i sembla doncs extradiegètic. Com ja hem indicat, dos recursos tipogràfics de la primera edició (la negreta i el guió del diàleg) ajuden a aquesta distinció, i potser el primer, inusual en la nostra tradició, s'explica per la necessitat de reforçar aquestes distincions; de tota manera, el seu ús no sempre és consistent: a la prosa 86, en el monòleg del personatge, que ocupa gairebé tot el text, només les tres primeres frases són en negreta, mentre que la resta du cursiva. Aparentment, pot tractar-se d'un error de l'impressor, però pot ser també que es tracti d'una solució de circumstàncies: si tot el text hagués estat en negreta, s'hauria perdut el seu caràcter prologal; si hagués estat tot en cursiva, s'hauria perdut el procediment identificador de les veus dels personatges (imaginem que formes aberrants en la nostra tradició tipogràfica, com la combinació de negreta i cursiva, encara que usades actualment, eren aleshores impensables).

Ara podem entendre millor les prevencions de Foix a l'hora de definir les seves proses; d'una banda, en ser textos d'un diari, i per tant d'una ›literatura del jo‹, les formes de 1ª persona ajuden a esborrar la ›literarietat‹ però el predomini de l'imaginari i els seus procediments (com els que estudia l'esmentat treball de Pijoan i Picas) la reforcen. Caldria una anàlisi, que deixem per una altra ocasió, de l'ús dels temps verbals per veure en quin sentit els textos es poden adscriure a la prosa de ficció i en quin a la prosa de no ficció, com la diarística; caldria també analitzar els topònims presentats al pròleg per veure si realment configuren un espai i un lloc identificables amb la geografia i la història del subjecte parlant (com esperaríem en una prosa diarística) o si es corresponen a la ficció i al ›contexto imaginario‹ que proposava G. Reyes.⁶⁵ Però la nostra hipòtesi és que, amb la dissolució del jo autorial presentat al pròleg de *L'Estrella d'en Perris*, l'autor ens està donant, en certa manera, un full d'instruccions per ajudar a la lectura d'uns textos que, sota l'aparença d'unes simples narracions literàries del gènere diarístic, resulten desconcertants en la seva formulació i hermètiques en la seva lectura, però que tanmateix revelen un projecte molt cohesionat. Potser no cal afegir que aquesta cohesió, de la mateixa manera com les ›instruccions‹ donades al pròleg, no ajuden a diluir ›la fama de poeta obscur que innegablement ha envoltat la figura de Foix‹.⁶⁶

Annex – Pròleg⁶⁷

La col·lecció ›Signe‹, de poesia i assaig, presenta en aquest volum 50 poemes – aparences o semblances, diu l'autor – extrets del *Diari 1918* de J. V. Foix. Recordem que el primer volum de ›Signe‹ n'aplegà 40 sota el títol *Del ›Diari 1918‹*. A l'editor li és un goig d'haver fet conèixer 90 d'aquestes proses extretes d'un manuscrit que, llestes o en esbós, en recull 365. Ja l'autor n'havia donades a conèixer d'altres

⁶⁵ Reyes, *Polifonia*, 14.

⁶⁶ Gimferrer, *La poesia*, 131.

⁶⁷ Foix, *Estrella*, 7.

a *Gertrudis* (ed. »L'Amic de les Arts«, Barcelona 1927) i a *KRTU* (ed. »L'Amic de les Arts«, Barcelona 1932).

J. V. Foix insisteix a dir-nos que les seves semblances o aparences són el resultat d'una experimentació desinteressada en la qual s'adelita talment com si s'arrisqués a provar-se en l'aventura d'un joc d'atzar. També li plauria que hom tingués present que els fets que narra a *L'Estrella d'En Perris* s'esdevenen en el concret geogràfic on ha exercit, ja de minyó, el seu mester d'investigador de poesia.

Les pràctiques del present recull s'inscriuen, si fa no fa, a Sort, Tredós, Salardú, Esterri de Cardós, la Seu d'Urgell, la Coma, Sant Llorenç dels Morunys, la Vall de Lorda i Vall-Llonga; al Vernet, Montlluís i les Bulloses; a Begur, Roses, Cadaqués, el Port de la Selva i Banyuls, dels anys 1922–25; al Port d'Antdratx; al Sitges de l'any 18 i a la ratlla de la sagrera del Sarrià Vell. N'hi ha més d'una del·là la Tàpia i d'Ultrason.